

BILINGVISMUL ÎN LINGVISTICA CONTEMPORANĂ

Tematica prelegerii:

- definiția bilingvismului;
- abordarea interdisciplinară a bilingvismului;
- sociolingvistica și bilingvismul;
- contactul dintre limbi;
- tipurile de contact dintre limbi;
- Împrumutul;
- factorii care determină apariția bilingvismului.

Bilingvism. Prin *bilingvism* se înțelege competența în două limbi, și anume capacitatea unui individ sau a unei populații de a utiliza în comunicare două sisteme lingvistice diferite. În vorbirea curentă, este bilingv cel care este în stare să folosească în egală ușurință două limbi naționale. (Un țaran din Țara Bascilor sau din Finistère nu este bilingv deși el vorbește, după interlocutor, franceza sau dialectul local, în schimb, un etnic din România (maghiar, german, ucrainean, rus lipovean, bulgar, slovac, ceh, sârb și a.) este bilingv întrucât el stăpânește în egală măsură două limbi naționale: limba maternă și limba română ca limbă oficială de stat).

Competența vorbitorilor în cele două limbi poate prezenta grade diferite: unii le stăpânesc în egală măsură, alții folosesc în mod curent o limbă și o cunosc mai superficial pe cealaltă (cunoașterea se rezumă la familiarizarea cu structura gramaticală și la mânăuirea fondului principal lexical). În aceste condiții se realizează o influență reciprocă între două sisteme lingvistice diferite, ca urmare a învățării celei de a doua limbi odată cu limba maternă.

Studiul bilingvismului a luat o amploare deosebită în ultimele decenii ale secolului al XX-lea, când bilingvismul e cercetat chiar de centre internaționale special create pentru aceasta. Un astfel de centru funcționează astăzi pe lângă Universitatea Laval din Quebec (Canada). Problemele bilingvismului sunt dezbătute la colocvii și congrese internaționale a căror tematică i se consacră în mod special (Congrese internaționale ale lingviștilor; Congrese internaționale ale slaviștilor etc.).

Lucrarea, devenită clasică, în care sunt fundamentate teoretic probleme legate de bilingvism aparține lingvistului american Uriel Weinreich, și se numește *Languages in contact (Limbi în contact)*, apărută la

New York în 1953. U. Weinreich este unul din precursorii sociolingvisticii, recunoscut ca atare în toate studiile de lingvistică generală.

Abordarea interdisciplinară a bilingvismului. Problema contactului dintre limbi și, implicit, problema bilingvismului nu poate fi studiată decât pe o bază interdisciplinară. Astfel de cercetare implică o importantă dimensiune sociologică, deoarece pentru a examina contactul dintre limbi și, implicit, bilingvismul, este, evident, necesar să cunoaștem cadrul sociocultural în care are el loc, să elucidăm influența factorilor nonlingvistici și a contextului sociocultural al contactului. Aceste primele observații ale lui Weinreich cu privire la cadrul psihologic și sociocultural al contactului dintre limbi (termenul *limbă* include aici atât „limba națională, cât și dialectele ale aceleași limbi sau varietăți ale aceluiași dialect”), referitoare la specificitatea contactului lingvistic și a celui cultural au constituit embrionul viitoarei dezvoltări a sociolingvisticii, au stimulat cercetarea fenomenului de bilingvism. Prin urmare, studiile pur lingvistice asupra limbilor în contact sunt coordonate cu studiile extralingvistice asupra bilingvismului, precum și a fenomenului de interferență. Geografii și etnografii descriu populațiile bilingve, sociologii examinează funcționarea limbilor coexistente într-o comunitate, juriștii studiază statutul legal acordat limbilor minorităților în diversele state, investigațiile educatorilor, interesați de copii bilingvi și de predarea limbilor străine, stimulează pe psihologi în analiza efectelor bilingvismului asupra personalității umane. Toate aceste cercetări sunt prezente astăzi într-o literatură vastă și dispersată.

Dar, deși sunt divergente ca scop și domenii, toate aceste cercetări sunt esențial complementare pentru înțelegerea unui fenomen cu atâtea dimensiuni, cum este bilingvismul și mai ales interferența.

Necesitatea abordării interdisciplinare a problemelor contactului lingvistic a apărut abia în deceniul șaptezeci al sec. al XX-lea, deoarece la apariția lucrării lui Weinreich (*Languages in contact* - 1953) domina orientarea structuralistă, care preconiza studierea limbii în sine, în afara oricărei condiționări exterioare sistemului. Abia în deceniul șaptezeci al sec. al XX-lea, însă această idee a fost valorificată prin dezvoltarea cercetărilor interdisciplinare concrete. Așa a apărut știința nouă, numită *sociolingvistică* alături de *psiholingvistică*, *etnolingvistică*, *lingvistică matematică* etc. (I. Coteanu, *Lingvistică și filologie*, în *Crestomație de lingvistică generală*, Editura Fundației România de Măine, București, 1998, p.7-10).

Sociolingvistică și bilingvism. Obiectul sociolingvisticii îl constituie studiul limbii văzute ca parte integrantă a culturii și vieții sociale, incluzând deci „orice aspect sau folosire a limbii care se corelează cu funcțiile sale culturale și sociale”(John Lyons, *New Horizons in Linguistics*, Penguin

Books, Londra, 1971, p. 287). Așadar, sociolingvistică cercetează relațiile dintre limbă și societate.

În cadrul analizei diacronice a limbilor se încearcă identificarea acelor elemente și procese care permit stabilirea modului cum se schimbă limbile. Acest demers pornește de la premisa că limba este atât un sistem, cât și un fapt social. Dintotdeauna colectivitățile umane au intrat în relație unele cu altele, iar aceste contacte se fac prin intermediul limbii. Cercetările au demonstrat că nu există limba izolată, ferită de influența unei alte limbi. Nevoile de comunicare au obligat dintotdeauna o colectivitate la contact cu vorbitorii altei limbi (Termenul de *limbă* este folosit aici în sens larg de *sistem lingvistic*, fără a se ține seama de ierarhia *limbă - dialect, grai*). Rezultatele la nivel lingvistic ale unui astfel de contact interuman depinde de însușirea unei alte limbi decât cea maternă, ceea ce implicit duce la apariția fenomenelor lingvistice ca bilingvism, interferența, împrumut.

Noutatea pe care o aduce sociolingvistica constă, în primul rând, în modul de abordare a problemei relațiilor dintre limbă și societate: limba și societatea sunt concepute ca două structuri de organizare proprie a căror variație este corelativă și sistematică, cu alte cuvinte, raporturile dintre ele sunt modelabile (Liliana Ionescu-Ruxădoiu, Dumitru Chițoran, *Sociolingvistică*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1975, p.7).

Bazele teoretice și metodologice ale noului cadru de studiere a raporturilor dintre limbă și societate au fost formulate în studiile unor autori americani apărute în deceniul al 6-lea al sec- XX-lea. În S.U.A. sociolingvistica s-a dezvoltat prin convergența direcției formale de cercetare cu cercetările concrete de teren, care pun în lumină extraordinara variație și neomogenitate a limbii, precum și cu cercetările comparativ-contrastive care se bucurau de o anumită tradiție în lingvistica americană. La sfârșitul secolului al XX-lea rezultatele teoretice și practice ale sociolingvisticii americane au fost impulsionate și în țările europene, devenind o preocupare de seamă a cercetătorilor din domeniul lingvisticii aplicate.

Apariția în S.U.A. a sociolingvisticii ca știință de sine stătătoare cu un pronunțat caracter interdisciplinar se explică prin interesul specialiștilor manifestat pentru cunoașterea multilaterală a populațiilor indigene din America, cercetarea axându-se, astfel, pe studierea limbii lor, alături de studierea vieții și a culturii lor materiale și spirituale.

Apariția sociolingvisticii în a doua jumătate a sec. al XX-lea a fost determinată atât de accentuatele neajunsuri care trebuiau eliminate din știința limbii (caracterul limitativ al unui studiu care neglija baza socială a limbii, perspectiva idealizată asupra limbii impusă de Noam Chomsky, care vedea în competența lingvistică doar cunoașterea regulilor gramaticale de către un

vorbitor ideal al unei limbi etc.), cât și de necesitatea de stabili în ce constă funcția socială, comunicativă a limbii, necesitatea de studia științific variația lingvistică - rezultată a uzului social al limbii etc.(vezi. și Mirela-Ioana Borchin, *Lingvistica în știința secolului al XX-lea, Editura Excelsior, Timișoara, 2001, p.45-46*). 8

Sociolingviștii consideră, pe bună dreptate, faptul că adevărata analiză științifică a limbii se poate realiza prin metode combinate specifice sociologiei, pe o parte, și lingvisticii, pe de altă parte, deoarece limba, mijlocitoare a contactelor sociale, nu poate fi studiată corect decât în context social.

Din analiza studiilor de sociolingvistică apărute până în prezent în diferite țări permite delimitarea a trei direcții principale de cercetare:

- la nivelul vorbirii (parole): se analizează compartimentul lingvistic al indivizilor în cadrul comunității sociale în care aceștia acționează ca vorbitori și se evaluează variabilele de natură socio-antropologică prezente în acest compartiment;

- la nivelul comunității lingvistice (de vorbire), se examinează stratificarea verbală, verticală și orizontală, și variațiile care o caracterizează (se are în vedere studiul unor situații apărute în vorbire ca urmare a contactului lingvistic: bilingvism, multilingvism, diglosie, limbi creole etc.);

- la nivelul sistemelor lingvistice analizate în calitate de sisteme semiotice centrale ale procesului de comunicare (vezi amănunte în vol.: Liliana Ionescu-Ruxădoiu, Dumitru Chițoran, *Sociolingvistică*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1975, p.35-39).

Procedeele cele mai des întâlnite în investigația sociolingvistică sunt: *interviul, observația și experimentul*. Prin aplicarea acestor procedee se urmărește înregistrarea de vorbire spontană, observând limba în situații reale, în acțiune, în contextele ei sociale obținute, urmărind relevarea variațiilor lingvistice drept reflectare a schimbărilor sociale, studiul comunității văzută ca sistem de comunicare și influența (reciprocă sau nu) dintre limbă și viziunea asupra lumii (necesitatea corelării studiilor despre contactul lingvistic cu acelea despre contactul cultural).

Contactul dintre limbi. Termenul *contact lingvistic* (contact dintre limbi) a fost propus inițial de André Martinet și a înlocuit o mulțime de termeni folosiți anterior, care erau ambigui, dintre care cel mai răspândit fusese termenul *amestec de limbi* (melange). Termenul contact are și el două conotații: înseamnă atât „atingere” cât și „legătură”, „relație”, de aici se poate deduce că contactul poate fi pasager, cu implicații lingvistice de suprafață sau poate denumi un proces de durată.

Deși foarte folosit, termenul *contact* poate crea totuși ambiguități, deoarece nu este un termen propriu-zis lingvistic, ci face parte din terminologia sociologiei și este polisemantic fiind echivalent cu *bilingvism*, *interferență*, *împrumut*.

Contactul lingvistic poate fi stabilit între orice fel de limbi, total diferite ca structură sau asemănătoare, legate sau nelegate genetic, în funcție de relațiile colectivităților umane. Contactul dintre limbi are ca urmare *interferența* - influența reciprocă a limbilor. Gradul de interferență e însă direct influențat de factorii lingvistici: structură și origine. Astfel, două limbi înrudite genetic îndeaproape sau cu structura foarte asemănătoare se influențează reciproc mult mai puternic decât două limbi neînrudite genetic sau tipologic.

Oricare ar fi aspectul interferenței ca urmare a contactului dintre limbi, punctul de pornire este întotdeauna un anumit stadiu de bilingvism. De aceea în mod practic „două sau mai multe limbi pot fi considerate în contact dacă sunt folosite alternativ de aceleași persoane. Indivizii vorbitori reprezintă locul contactului” (Uriel Weinreich, *Languages in Contact*, New York, 1953, p.1).

Deși este vorba de un aspect foarte important din viața limbilor, contactul lingvistic și interferența nu au stat în atenția specialiștilor decât relativ târziu, respectiv, în secolele al XVII-lea și al XVIII-lea și sub aspect negativ, de condamnare a cuvintelor străine declarate „barbarisme”.

La începutul secolului al XIX-lea, se atrage atenția asupra contactului și interferenței indirect, prin afirmarea și demonstrarea impenetrabilității unora dintre comportamentele limbii (cf., de exemplu, afirmațiile lui R. Rask referitoare la caracterul greu penetrabil al morfologiei (Vezi, de exemplu, Rasmus Kristian Rask, *Cercetări asupra originii vechii limbi nordice sau originea limbii islandeze (Undersögelse om det gamle Nordiske eller Islandske Sprogs Oprindelse*, Tübingen, 1992; prima ediție: Copenhaga, 1818).

Începând cu a doua jumătate a secolului al XIX-lea, începe să se atragă atenția și asupra *convergenței* limbilor (*convergența* presupune schimbările interne ale fiecărei limbi aflate în contact, evoluția proprie a fiecărei limbi aflate în contact), nu numai asupra *divergenței* lor (*divergența* presupune evidențierea particularităților diferențiatoare, a specificului de structură și de sisteme ale celor două limbi aflate în contact).

Examinând, în continuare, istoria lingvisticii, constatăm că aproape nu există lingvist care să nu fi ocupat de relațiile dintre limbi, unii exagerând rolul și importanța acestor relații, alții privindu-le cu scepticism sau dispreț. Între aceste poziții extremiste există teza moderată, de fapt singura realistă,

adevărată: cercetarea minuțioasă a faptelor lingvistice, fără idei preconcepute și fără etichetarea lor rigidă și absolută.

Prin urmare, contactul dintre limbi se realizează, în general, prin intermediul bilingvismului. Termenul de bilingvism poate fi, totodată, substituit prin cuvântul *influență*, *interferență* sau *împrumut* ca fenomene, rezultate din contactul lingvistic. În cazul acesta prin *bilingvism* nu se înțelege neapărat întrebuițarea exclusivă a două limbi de către aceeași persoană, ci o interferență lingvistică. În aceste condiții se realizează o *influență* reciprocă între două sisteme lingvistice diferite, ca urmare a învățării celei de a doua limbi odată cu limba maternă (Al. Rosetti, *Istoria limbii române...*, p.38).

Tipuri de contact dintre limbi. Direcția și natura bilingvismului sunt condiționate de tipul de contact între limbi. Tipurile de contact lingvistic pot fi:

- *externe* (interlingvistice), adică aria geografică;
- *interne* (intralingvistice, intraregionale, inclusiv enclave aloglote, adică caracterul de limbă: indigenă sau imigrantă);
- *directe*, interumane, adică contactul direct de tip oral dintre grupurile culturale și etnice, precum și raportul numeric dintre aceste grupuri;
- la distanță, adică prin intermediul scrisului, învățământului sau a mass-media. De exemplu, impunerea limbii ocupanților în fostele colonii, ocupații teritoriale: în Canada - *engleză* și *franceză*, în India, Australia - *engleză*; în America - *spaniolă* etc. În fosta U.R.S.S. *limba rusă* a fost impusă tuturor popoarelor din acest vast teritoriu a lumii;
- *contacte culturale*: a) între o limbă clasică (alias „moartă”) și limbi vii; b) între limbi aflate la mare distanță (*lingua franca*);
- *dominația monolingvismului* într-o țară sau, din contră, a *plurilingvismului*, multitudinea limbilor necesitând o limbă în contact de intercomunicare între alogloți (vorbitori de diferite limbi, aceasta fiind de obicei limba oficială sau a majorității);

Împrumut. Bilingvismul generează orice *contact lingvistic* (sau *contact dintre limbi*) care, la rândul său are drept consecință *procesul de interferență* și fenomene de *influență*, adică *împrumutul*.

Împrumutul este conceput ca un proces dinamic de transfer de lexeme dintr-o limbă în alta. În general, se consideră împrumut tot ce intră din afară într-o limbă în diferite perioade. Împrumutul este larg întâlnit în vocabular, partea cea mai mobilă a limbii, vocabularul fiind și partea cea mai penetrabilă a limbii. În fonologie nu apar decât excepțional elemente explicabile printr-un împrumut obișnuit. Sistemul fonologic poate afectat în

urma unei conviețuiri de durată pe același teritoriu, prin acțiunea substratului. În celelalte compartimente ale limbii împrumuturile apar în mod indirect, prin intermediul vocabularului, respectiv, prin elemente gramaticale formative: afixe sau foneme.

Factorii care favorizează împrumuturile sunt.

- introducerea directă a cuvintelor noi;
- adaptarea la fonetismul limbii care împrumută;
- calcul (semantic și de traducere).

Studiul împrumuturilor contribuie în mare măsură la identificarea tendințelor generale ale limbilor, respectiv, direcțiile convergenței.

O problemă care preocupă intens pe lingviștii astăzi este determinarea direcției influenței: *care limbă o influențează pe care?* Pentru fiecare caz în parte trebuie examinate toate condițiile și inventariați toți factorii care pot interveni, întrucât realitatea lingvistică este extrem de complexă, unul și același factor poate da rezultat felurit.

Factorii care determină apariția bilingvismului. Bilingvismul poate fi cel mai bine înțeles într-un cadru larg psihologic și sociocultural dacă se ține seama de condițiile în care o influență a unei limbi asupra alteia este posibilă, precum și de factorii care concură la aceasta. Așadar, factorii relevanți, care determină apariția și dezvoltarea bilingvismului, sunt de natură structurală (lingvistică) și de cea extralingvistică, adică de natură politică și socială:

- relații culturale, economice, politice ale unor populații de pe teritorii diferite;
- amestec de populații;
- conviețuire de durată sau vremelnică pe același teritoriu.

Prin urmare, bilingvismul sau plurilingvismul nu pot fi pe deplin explicate și înțelese în afara factorilor menționați mai sus. Aceste fenomene lingvistice se află într-o relație strânsă atât cu anumite condiții istorico-politice, cât și cu structura socială a comunității lingvistice în care apar ele și, legat de aceasta, cu gradul de dezvoltare culturală a acestei comunități, precum și cu gradul ei specific de mobilitate socio-profesională. Așa cum afirmă E. Haugen, bilingvismul este explicabil „numai în termenii experienței sociale” (Einar Haugen, *Lingvistica și planificarea lingvistică*, în vol. Ionescu-Ruxădoiu, Dumitru Chițoran, *Sociolingvistică*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1975, p. 241-242).

Apariția bilingvismului, ca și expansiunea interferenței, este, de asemenea, condiționată de *religie, rasă, vârstă* (De exemplu: impunerea limbii latine în biserică la catolici din America; Africa etc., toleranța sau

discriminarea națională, rasială sau religioasă); *statut social* (predominarea superiorității economice, social-politice, culturale, tehnico-științifice a unei colectivități asupra alteia); *ocupație*; *caracterul urban sau rural* al comunității ș.a.

În ultima vreme interesul pentru fenomenele bilingvismului, precum și pentru însușirea unei a doua limbi a continuat să sporească în rândul cercetătorilor. În parte, continua vizibilitate a acestui fapt se datorează creșterii rapide a diversității culturale și lingvistice din societățile industriale, ca o consecință a intensificării imigrației și programelor de stabilire a refugiaților.

Cei ce dețin decizia politică sunt în mod firesc interesați să optimizeze eficiența programelor prin care copiii și adulții învață limba dominantă în societate.

Crescândă interdependență economică și științifică de pe arena internațională generează și ea o cerere tot mai mare de indivizi cu competențe bilingve care pot facilita colaborarea interculturală.

Pe lângă diversitatea și contactul crescând între culturi pe plan intern și internațional, un alt factor care alimentează astăzi interesul pentru bilingvism îl constituie în numeroase țări un mare grad de recunoaștere a drepturilor lingvistice ale minorităților indigene și culturale.

În diverse țări ale lumii grupurile minoritare au solicitat și au primit sprijin instituțional pentru păstrarea și revitalizarea limbilor periclitate de către mass-media și sistemul educațional.